

BADIIY ASRDA BOLA RUHIYATI VA TAFAKKURINING NAMOYON BO'LISH TAMOYILLARI

Mavlyanova Shahnoza

Jizzax davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.13902429>

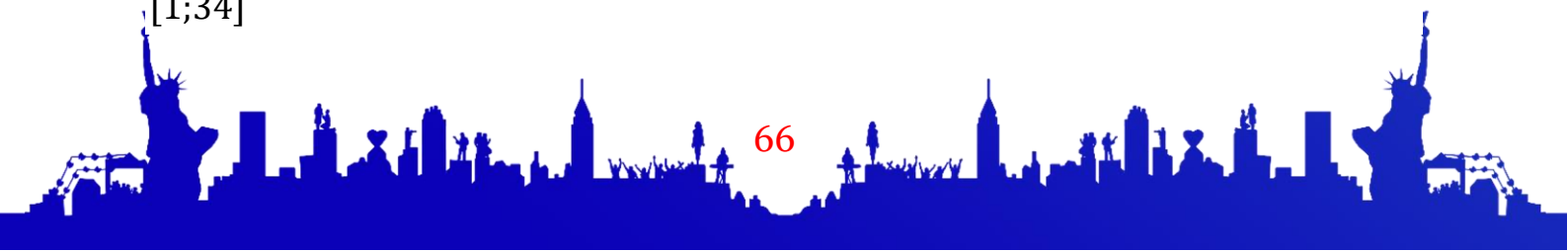
Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy asar va unda bola ruhiyati, tafakkuri jamiyat hayoti, uning taqdir yo'li va qismati o'z tasvirini topadi. Bola ruhiyati badiiy asarda hayotimizda sodir bo'lib o'tgan yoki bo'lishi mumkin bo'lgan voqea-hodisalar muallif tomonidan o'quvchi-kitobxoniga badiiylik qonuniyatlariga asoslanib yetkazilar ekan, mazkur badiiylik qonuniyatlari turli davrlarda sayqallanib, an'anaviylik va novatorlik orasida muntazam shakllanishda asoslangan.

Kalit so'zlar: bola ruhiyati, badiiy asar, kamolot, bola tafakkuri, ijtimoiy muhit.

Badiiy asarlarda ko'tarilayotgan muammolar, kitobxon e'tiboriga va hukmiga havola qilinayotgan masalalar – badiiy asar mavzusi va mazmuni bevosita asar yaratilgan davr ijtimoiy muhiti bilan chambarchas bog'liqdir. Ma'lum bir davr va uning vakillari haqida qiziqarli va muhim voqealarni to'xtovsiz so'zlash mumkin, ammo voqealarning shunchaki bayoni badiiy asar darajasiga ko'tarilishi uchun ijodkor turli badiiy tasvir vositalaridan foydalangan holda voqealar bayonini san'at asari darajasiga olib chiqadi. Asardagi badiiy obraz xarakterini chuqur va to'liq ochib berishda muallif badiiy tasvir vositalari bilan bir qatorda psixologik tasvir vositalaridan ham foydalanadi. Asarda muallif tomonidan qahramon ichki dunyosiga chuqur kirib borish, obraz ruhiy olamining batafsil tavsifi, qalb kechinmalarining tasviri – "badiiy psixologizm" deb yuritiladi. Inson ruhiyati tasvirlanar ekan, uni shakllantiruvchi, yuzaga chiqaruvchi asosiy vosita jamiyat, ijtimoiy muhit ekanligi ma'lum. Bola shaxsi ijtimoiy munosabatlar mahsulidir, buning sababi, u doimo inson davrasida, ular bilan o'zaro ta'sir doirasida bo'ladi. Shunday ekan, uning hissiy va aqliy rivojlanishida ijtimoiy muhit katta o'rin tutadi.

Psixologizm atamasi psixologik tahlil, psixologik tasvir, psixologik obraz, psixologik roman, psixologik hikoya va psixologiya kabi atamalar bilan bog'liq. A. B. Yesin ta'biri bilan aytganda, badiiy psixologizm – bu asar personajining xayolot olami, fikrlari, mulohazalarining o'ziga xos badiiy vositalardan foydalangan holda juda to'liq, batafsil va chuqur ifodalab berish demakdir.

[1;34]

Adabiyotda psixologizmning rivojlanish tarixini tavsiflab, adabiyotshunos olim L.Ya.Ginzburg "mavjud adabiy janrlarda psixologik yangiliklar endigina nish

urayotgan bir vaqtda, badiiy adabiyotning yondosh janrlari bo'lmish – kundaliklar, memuarlar va avtobiografik janrlarda psixologizm allaqachon o'rnashib bo'lgan edi" deb yozadi. [2;78]

O'z o'rnida psixologizm atamasi turlicha ta'riflarga ega. Rus adabiyotshunolik terminlari qomusida "Psixologizm (adabiyotda) - qahramonlar ichki olami: ularning o'y-xayollari, orzu-umidlari, iztiroblarining chuqur va batafsil tasviri". L.Ya.Ginzburg esa "... ko'ngil olami ziddiyatlarining chuqur tadqiqi" deya ta'rifladi, A.B. Yesin psixologizmni keng va tor ma'nolari mavjud ekanligiga to'xtalib o'tadi – keng ma'noda inson hayotini tarannum etuvchi va xarakterini tasvirlab beruvchi barcha san'at turlarining xususiyati tushunilsa, tor ma'noda esa inson ichki olamidagi hayot va jarayonlarning tasviri" deyiladi. [3;56]

O'zbek adabiyotshunos olimlari tomonidan tuzilgan adabiyotshunoslik terminlari lug'atida badiiy psixologizm atamasiga "badiiy asarda to'laqonli inson obrazini yaratishning muhim vositalaridan biri; personaj ruhiyatining ochib berilishi, xatti-harakatlari va gap-so'zlarining psixologik jihatdan asoslanishi, shu maqsadlarga xizmat qiluvchi usul va vositalarning jamlanmasi"[4;90] deya ta'rif berilgan.

O'zbek adabiyotshunosligida badiiy psixologizm masalasi ilmiy maydonga o'tgan asrning o'rtalarida kirib kelib, milliy adabiyotshunosligimizda bu atama sintez bo'lgan holda o'zining ruhiyat (psixologizm), ruhiyat tasviri (psixologik tasvir), ruhiyat talqini (psixologik talqin), ruhiyat tahlili (psixologik tahlili) – kabi nomlariga ega bo'ldi. "Ruhiyat" atamasining "psixologizm" (yun. psyche – qalb; logos – o'rganmoq) termini bilan sinonim sifatida qo'llanilishini joiz deyish mumkin, sababi besh jildli "O'zbek tilining izohli lug'ati" [6;879] da ruhga – "jon", ruhiyatga esa – "jonning holati", deya izoh berilgan. Bu izoh albatta adabiy termin uchun nomukammal bo'lsa-da, ammo ma'no jihatdan ikkala termin ham bir mazmunni beradi.

O'zbek adabiyotshunos olimlari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab badiiy psixologizm va psixologik tahlil masalasiga bag'ishlangan izlanishlar olib bordilar. Jumladan, A.Rasulovning "Характер молодежи в современных узбекских советских повестях", N.Shodievning "Abdulla Qahhorning asarlarida psixologik tahlil mahorati", N.Yuldashevning "Проблемы психологического анализа в узбекской прозе (Внутренний монолог в романах Абдуллы

Кадыри, Айбека, Абдуллы Каххара, Одил Якубова) nomzodlik dissertatsiyalari, X.Umurovning "O'zbek romanlarida ruhiy tahlil muammosi" doktorlik dissertatsiyasi, A.Xolmurodovning "Odil Yoqubov romanlarida psixologizm", P.Kenjaevaning "Hozirgi o'zbek hikoyalarida qahramon ruhiyatini tasvirlash tamoyillari" nomzodlik dissertatsiyasi hamda monografiyasida, M.Boxonovning "Hozirgi o'zbek qissachiligida badiiy psixologizm" nomzodlik dissertatsiyasida, M.Sheraliyevaning "Hozirgi o'zbek nasrida kinoya (ijtimoiy-psixologik omillari, poetik tizimdagi o'rni)", Yu.Eshmatovning "Istiqlol davri o'zbek qissachiligida ayol ruhiyatining badiiy talqini, Sh.Botirovning "Hozirgi o'zbek romanlarida badiiy psixologizm (Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat", "Isyon va itoat", "Sabo va Samandar" romanlari misolida) filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyalarida badiiy psixologizm va psixologik tahlil masalalarining turli aspektlarini tadqiq etgan bo'lsalar, M.Kilichevaning "Ingliz va o'zbek adabiyotida psixologik holatlar talqinida adabiy ta'sir muammosi (yolg'izlik motivi misolida)" , N.Qobilovning "Jek London va Abdulla Qahhor ijodida badiiy psixologizm" mavzusidagi filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyalarida badiiy psixologizm va ruhiyat mavzularida qiyosiy tadqiqot olib borganlar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Гинзбург, Л. Я. О психологической прозе. О литературном герое. СПб.: Азбука, 2016. -В.29.
2. Литературная энциклопедия терминов и понятий ; под ред. А. Н. Николюкина. М.: 2001 (<https://www.academia.edu/37372082/>) -С.10..
3. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы : учебное пособие. — М. : Флинта : Наука, 2011.-С-48.
4. Дуронон Д.ва б. Адабиётшунослик лугати. - Т.: Академнашр, 2013.-406 б.

